

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ;
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

УДК 343.8

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.27>

ГАРУСТ Ю.В., ЛИПЧЕЙ І.В.

**ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, ЯКІ ВІДБУВАЮТЬ
ПОКАРАННЯ У ВИДІ ТРИМАННЯ В ДИСЦИПЛІНАРНОМУ БАТАЛЬЙОНІ**

**LEGAL STATUS OF MILITARY SERVANTS WHO ARE SERVING
THE PUNISHMENT OF DETENTION IN A DISCIPLINARY BATTALION**

Стаття присвячена ґрунтовному аналізу правового статусу військовослужбовців, які відбувають покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні, як окремої категорії засуджених осіб. Досліджується нормативно-правове регулювання цього статусу в контексті національного та міжнародного законодавства, зокрема щодо дотримання прав засуджених та відповідності умов їх утримання міжнародним стандартам. Окреслюються особливості правового становища військовослужбовців порівняно із засудженими цивільними особами, аналізуються правові обмеження, що накладаються на військовослужбовців у зв'язку з їхнім військовим статусом.

Окрему увагу приділено проблемам правозастосування, зокрема відсутності чіткої законодавчої регламентації механізму реалізації прав і обов'язків засуджених військовослужбовців у дисциплінарних батальйонах. Розглядається питання збереження громадянських прав засуджених та правових гарантій їх реалізації відповідно до Конституції України. Визначається значення виховного впливу кримінально-виконавчої системи на військовослужбовців, що відбувають покарання, та необхідність реформування механізмів їх ресоціалізації.

На основі проведеного аналізу запропоновано шляхи вдосконалення правового статусу засуджених військовослужбовців, включаючи законодавчі ініціативи щодо внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України, запровадження механізмів незалежного контролю за умовами утримання в дисциплінарних батальйонах, а також розвиток програм професійної підготовки та правового виховання. Автори наголошують на необхідності вдосконалення нормативно-правового забезпечення правового статусу засуджених військовослужбовців для підвищення ефективності виконання покарань та зниження рівня правопорушень у військовому середовищі.

Ключові слова: *правовий статус, військовослужбовці, дотримання законності, відбування покарання, дисциплінарний батальйон.*

The article is devoted to a thorough analysis of the legal status of servicemen who are serving a sentence of detention in a disciplinary battalion, as a separate category of convicted persons. The normative-legal regulation of this status in the context of national and international legislation is studied, in particular, regarding the observance of the rights of convicts and the compliance of the conditions of their detention with international standards. The peculiarities of the legal position of military personnel compared to convicted civilians are outlined, the legal restrictions imposed on military personnel due to their military status are analyzed.

Particular attention is paid to the problems of law enforcement, in particular, the lack of clear legislative regulation of the mechanism for realizing the rights and obligations

© ГАРУСТ Ю.В. – доктор юридичних наук, професор, полковник юстиції, заступник начальника кафедри військового права та правоохоронної діяльності (Національний університет оборони України)

© ЛИПЧЕЙ І.В. – підполковник, слухач (Національний університет оборони України)

of convicted servicemen in disciplinary battalions. The issue of preserving the civil rights of convicts and legal guarantees of their implementation in accordance with the Constitution of Ukraine is under consideration. The value of the educational influence of the criminal-executive system on servicemen serving their sentences and the need to reform the mechanisms of their resocialization are determined.

Based on the analysis, ways to improve the legal status of convicted servicemen are proposed, including legislative initiatives to amend the Criminal Executive Code of Ukraine, the introduction of mechanisms for independent control over the conditions of detention in disciplinary battalions, as well as the development of professional training and legal education programs. The authors emphasize the need to improve the regulatory and legal protection of the legal status of convicted servicemen in order to increase the effectiveness of the execution of punishments and reduce the level of offenses in the military environment.

Key words: *legal status, military personnel, compliance with the law, serving a sentence, disciplinary battalion.*

Виклад основного матеріалу. Правовий статус військовослужбовців, які відбувають покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні, є важливим елементом правової системи України, оскільки охоплює не лише питання виконання покарання, а й правові аспекти, пов'язані з реалізацією прав і свобод засуджених. Проблема нормативного врегулювання цього статусу зумовлена необхідністю забезпечення балансу між каральною функцією покарання та принципами правової держави.

Актуальність дослідження визначається тим, що правовий статус військовослужбовців, які відбувають покарання, залишається недостатньо висвітленим у законодавстві України, а його регламентація часто не відповідає міжнародним стандартам. Водночас необхідно враховувати специфіку військової служби, що передбачає особливий правовий режим для засуджених військовослужбовців. Проблема, яка досліджується, полягає у відсутності чіткого адміністративно-правового механізму регулювання суспільних відносин, які виникають при відбуванні покарань засудженими військовослужбовцями у дисциплінарному батальйоні, а також необхідності дотримання їхніх прав відповідно до національних і міжнародних правових норм. Крім того, питання ефективності кримінально-виконавчої системи в аспекті виховного впливу на засуджених військовослужбовців потребує ґрунтовного аналізу.

Норми кримінально-виконавчого права не завжди чітко визначають правовий статус військовослужбовців, засуджених до тримання в дисциплінарному батальйоні. Деякі положення безпосередньо обмежують їхні загальні громадянські права, інші вносять певні зміни або встановлюють спеціальні права та обов'язки. Проте, ці норми не повністю охоплюють правовий статус таких засуджених. Наприклад, вони майже не стосуються основних прав та обов'язків громадян, закріплених у Конституції України, щодо військовослужбовців, які відбувають покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні. Тому, визначаючи правовий статус таких військовослужбовців, необхідно передусім враховувати сутність цього виду покарання.

Правовий статус військовослужбовців, які відбувають покарання, включає їхні права, законні інтереси та обов'язки. Вони виникають і реалізуються в межах кримінально-виконавчих правовідносин, а також можуть виникати у відносинах, що регулюються нормами конституційного, державного, адміністративного, цивільного та інших галузей права.

Соціально-правове призначення прав засуджених військовослужбовців полягає у зміцненні режиму законності при виконанні покарання. Міра свободи засудженого означає міру несвободи держави щодо нього, дотримання якої є важливим обов'язком представників держави, тобто персоналу установ та органів виконання покарань. Права засуджених, якщо вони гарантовані матеріально, політично, ідеологічно й організаційно, сприяють розвитку особи засудженого та його ресоціалізації. Формальне проголошення прав без реального забезпечення може поглибити антагонізм між засудженими та суспільством, що суттєво віддаляє досягнення цілей покарання.

Україна, як учасник численних міжнародних договорів, визнає низку резолюцій і рішень міжнародних організацій, насамперед ООН, щодо дотримання прав засуджених. До таких документів належать:

- європейська конвенція про запобігання катуванням та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (ратифікована Верховною Радою України 24.01.97 р. [1];
- мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями (1955) [5];

- кодекс поведінки посадових осіб щодо підтримки правопорядку (1979);
- звід принципів захисту всіх осіб, яких піддають затриманню або ув'язненню в будь-якій формі (1989);
- мінімальні стандартні правила ООН щодо здійснення правосуддя стосовно неповнолітніх (Пекінські правила, 1965) [2].

Збереження громадянства щодо військовослужбовців, які вчинили злочини, відповідає міжнародним актам, що закріплюють принципи поводження із засудженими, і є прикладом реалізації принципів демократизму і гуманізму у сфері виконання покарань. Це сприяє забезпеченню законності при виконанні покарання, оскільки порушення законності неминуче пов'язане з ущемленням прав та законних інтересів засуджених, у тому числі й належних їм як громадянам держави.

Зберігаючи за засудженими військовослужбовцями громадянство, держава має на меті підвищення виховного потенціалу покарання, оскільки це дозволяє не формально, а по суті звертатися до громадянських почуттів засуджених, що підсилює виховну функцію покарання.

По-перше, воно сприяє дотриманню законності під час виконання покарання. Будь-яке порушення законності неминуче призводить до обмеження прав і законних інтересів засуджених, у тому числі тих, що належать їм як громадянам України. Важливим є те, що обмеження загальногромадянських прав засуджених може відбуватися лише на підставі закону. Таким чином, їм гарантується користування всіма правами, які не підпадають під обмеження, а у разі їхнього обмеження – реалізація тих прав, що залишилися в повному обсязі.

По-друге, збереження громадянства підвищує виховний потенціал покарання, оскільки дозволяє звертатися до громадянських почуттів засуджених, що підсилює виховну функцію покарання.

По-третє, збереження громадянства означає, що засуджені військовослужбовці користуються загальногромадянськими правами та мають обов'язки, покладені на громадян України. Так, вони користуються без суттєвих обмежень правами у сфері спадкових, шлюбно-сімейних, трудових та інших відносин. Військовослужбовці, які відбувають покарання без ізоляції від суспільства, як суб'єкти правовідносин майже повною мірою володіють загальногромадянськими правами і мають юридичні обов'язки.

Суспільство зацікавлене в ефективному виконанні покарань, особливо у випадку тримання в дисциплінарному батальйоні, оскільки через нього проходять військовослужбовці, у яких після відбування покарання повинні бути сформовані поважне ставлення до правил та традицій суспільства та прагнення до здорового способу життя з дотриманням встановлених норм.

Військовослужбовці, які відбувають покарання, набувають певного правового статусу. Відповідно до Конституції України, громадянам гарантується свобода слова, друку, зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій. Однак, з огляду на специфіку покарання, засуджені військовослужбовці позбавлені таких свобод, оскільки їх надання несутимісне з режимними вимогами та могло б використовуватися з антисуспільною метою, що перешкоджало б їхньому вправленню. Засуджені військовослужбовці до тримання в дисциплінарному батальйоні можуть виступати на зборах і дописувати в багатотиражні та стінні газети, але всі збори та друк контролюються командуванням дисциплінарного батальйону.

Засудженим військовослужбовцям гарантуються права і свободи громадян України з обмеженнями, встановленими кримінальним, кримінально-виконавчим законодавством та іншими законами. У правовій державі це повинно здійснюватися лише законом, а не відомчими актами. Акти Генеральної прокуратури, Міністерства оборони, Міністерства внутрішніх справ можуть регулювати лише організаційно-технічні питання, визначати напрямки діяльності підвідомчих органів та установ, посадових осіб, які належать до їхньої компетенції.

Частина 3 статті 63 Конституції України встановлює, що «засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду». Обмеження прав засуджених військовослужбовців повинні встановлюватися лише законом. Не можуть встановлюватися обмеження прав громадянина підзаконними, включаючи відомчі, нормативні акти. Уся діяльність персоналу щодо поводження із засудженими військовослужбовцями повинна будуватися на неухильному дотриманні закону [3].

Аналогічно вирішуються питання регламентації правового статусу різних категорій військовослужбовців у військовому законодавстві. Військовослужбовці наділені такими ж правами і обов'язками, як і інші громадяни України, але з обмеженнями, які встановлюються законодавством щодо несення військової служби. Права військовослужбовця і обмеження в них детально

перераховані в Розділі 2 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей» [6].

Правовий статус засуджених, у найбільш загальному вигляді, можна визначити як сукупність їхніх прав, законних інтересів та обов'язків, що ґрунтується на загальному статусі громадян України і закріплена в нормативно-правових актах різних галузей права. Він залежить від виду призначеного покарання та поведінки засудженого під час його відбування. Відповідно до частини 4 статті 7 Кримінально-виконавчого кодексу України, правовий статус засуджених регулюється законами України та самим Кодексом, з урахуванням порядку та умов виконання конкретного виду покарання [4].

Як громадяни України, засуджені військовослужбовці володіють певними правами та свободами, які, відповідно до статті 3 Конституції, визнаються найвищою соціальною цінністю. Це зумовлює підвищені вимоги до нормативних актів, що визначають правовий статус засуджених, а також до обмежень їхніх загальногромадянських прав і свобод. Окрім цього, визначення правового статусу засуджених окреслює межі та форми діяльності персоналу установ виконання покарань, що гарантує дотримання законності в цій сфері [3].

Відповідно до міжнародних стандартів, до основних прав засуджених належить право на отримання інформації про свої права та обов'язки, а також про умови відбування покарання. Командування дисциплінарного батальйону зобов'язане надати засудженому таку інформацію та ознайомити його зі змінами в порядку та умовах відбування покарання.

Особливістю роз'яснення законодавства в дисциплінарному батальйоні є те, що постійний склад батальйону не завжди враховує індивідуальні особливості кожного військовослужбовця, специфіку його військової підготовки та реакцію на навколишню ситуацію, що може ускладнювати взаємовідносини між ними.

Для забезпечення цього права, в перші дні перебування в дисциплінарному батальйоні, засудженому військовослужбовцю роз'яснюються правила поведінки на території частини, умови перебування, а також його права та обов'язки.

Порівняння правового статусу засуджених цивільних осіб та військовослужбовців виявляє як спільні риси, так і суттєві відмінності, зумовлені специфікою їхнього правового становища та обов'язків (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння правового статусу засуджених цивільних осіб та військовослужбовців

Аспект	Засуджені цивільні особи	Засуджені військовослужбовці
Правовий статус	Базується на загальному правовому статусі громадян України; засудження не позбавляє громадянства і загальних прав, окрім обмежень, передбачених вироком суду та законодавством.	Зберігають статус військовослужбовців, що накладає додаткові обов'язки та обмеження, пов'язані з військовою службою, навіть під час відбування покарання.
Місце відбування покарання	Виправні колонії різних режимів залежно від тяжкості злочину та ступеня суспільної небезпеки.	Дисциплінарні батальйони, спеціально призначені для відбування покарань військовослужбовцями, де враховуються особливості військової служби.
Права та обов'язки	Мають права та обов'язки, визначені Кримінально-виконавчим кодексом України; деякі права можуть бути обмежені відповідно до режиму установи.	Поряд з правами та обов'язками, передбаченими для засуджених, зобов'язані дотримуватися військової дисципліни та виконувати накази командування дисциплінарного батальйону.
Особливості режиму	Режим визначається внутрішніми правилами виправної установи; можливі різні рівні суворості умов утримання залежно від поведінки засудженого.	Режим відбування покарання наближений до умов військової служби; сувора дисципліна, стройова підготовка та виконання інших військових обов'язків є обов'язковими.

Таким чином, хоча обидві категорії засуджених зберігають основні права громадян України, військовослужбовці під час відбування покарання підпадають під додаткові обмеження та обов'язки, пов'язані з їхнім військовим статусом. Це відображає специфіку військової служби та необхідність підтримання військової дисципліни навіть у процесі виконання покарання.

Визнання засудженого військовослужбовця, який відбуває покарання у дисциплінарному батальйоні, суб'єктом прав і обов'язків, а також визначення їхнього обсягу, є необхідною умовою дотримання законності. Це дозволяє забезпечити правильний підхід до засудженого під час відбування покарання, поєднуючи каральний та виховний впливи.

Визначення правового статусу військовослужбовців, які відбувають покарання у вигляді тримання в дисциплінарному батальйоні, є необхідним для дотримання принципів законності та правопорядку. Законодавче регулювання цього питання має базуватися на міжнародних стандартах, що гарантують права засуджених, та враховувати особливості військової служби.

Для вдосконалення правового статусу засуджених військовослужбовців необхідно:

- прийняти окремий закон або внести зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України, що чітко регламентуватимуть особливості статусу військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні;

- забезпечити відповідність умов тримання міжнародним стандартам та принципам правової держави;

- посилити контроль за дотриманням прав засуджених у дисциплінарних батальйонах, запровадивши механізми незалежного моніторингу умов утримання;

- розробити систему правового виховання засуджених військовослужбовців для їхньої ефективної ресоціалізації;

- створити освітні програми та професійну підготовку для засуджених військовослужбовців, що сприятиме їхній адаптації після відбуття покарання.

Таким чином, удосконалення правового статусу військовослужбовців, які відбувають покарання, сприятиме зниженню рівня правопорушень серед військових, підвищенню ефективності виконання покарання та зміцненню правових гарантій для засуджених осіб.

Висновки. Правовий статус військовослужбовців, які відбувають покарання у дисциплінарному батальйоні, є складним та багатоаспектним явищем, що поєднує елементи військового, кримінально-виконавчого, адміністративного та конституційного права. Аналіз нормативно-правових актів засвідчив, що чинне законодавство України не забезпечує належного рівня правового регулювання статусу цієї категорії засуджених, що призводить до низки правових колізій та проблем у сфері правозастосування.

З одного боку, засуджені військовослужбовці зберігають свої загальногромадянські права, гарантовані Конституцією України та міжнародними правовими актами, проте з іншого боку – вони підпадають під спеціальний правовий режим, який передбачає додаткові обмеження, зумовлені військовою дисципліною. Відсутність чіткої законодавчої регламентації їхнього статусу створює ризики порушення прав засуджених та ускладнює процес їхньої ресоціалізації після відбуття покарання.

Одним із ключових проблемних питань є недостатня відповідність умов утримання в дисциплінарних батальйонах міжнародним стандартам, а також брак ефективного механізму контролю за дотриманням прав засуджених військовослужбовців. Аналіз показав, що важливим аспектом вдосконалення системи виконання покарань є запровадження незалежного моніторингу умов утримання та дотримання прав людини в дисциплінарних батальйонах.

Таким чином, забезпечення належного правового статусу засуджених військовослужбовців є важливим завданням для правової держави. Вдосконалення законодавчої бази та правозастосовної практики дозволить не лише гарантувати дотримання прав цієї категорії осіб, а й сприятиме підвищенню ефективності кримінально-виконавчої системи, зміцненню правопорядку у військових формуваннях та зниженню рівня повторних правопорушень.

Список використаних джерел:

1. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року : веб-сайт. URL: <https://www.echr.coe.int/> (дата звернення 19.01.2025).

2. Загальна декларація прав людини, прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 217 А (III) від 10 грудня 1948 року : веб-сайт. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (дата звернення 19.01.2025).

3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. С. 141.

4. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11 липня 2003 року № 1129-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 3-4. С. 21–48.

5. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями, схвалені резолюцією Економічної і Соціальної Ради ООН 663 С (XXIV) від 31 липня 1957 року : веб-сайт. URL: <https://www.unodc.org/> (дата звернення 19.01.2025)

6. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їхніх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. С. 190.